

Binnen(st)e Buiten.

De rechtspositie van minderjarigen in detentie

Leen Ackaert & Bruno Vanobbergen

I. INLEIDING

De harde aanpak: de laatste tijd lijkt het alsof hierin de enige mogelijke aanpak voor “problematische” minderjarigen ligt. Zowel het maatschappelijke als politieke discours beklemtonen de nood aan een harde aanpak.

Verschuivende argumenten worden aangebracht om deze klemtoon te rechtvaardigen. Men wijst op een stijgende jeugdcriminaliteit, op een toenemend gevoel van maatschappelijke onveiligheid en op “de jeugd” die zich straffeloos waant. Ook gaan steeds meer stemmen op om af te stappen van de idee van het jeugdbeschermingsrecht omdat dit te “soft” zou zijn voor de problemen die onze samenleving vandaag kent.

De vermeende nood aan creatie van bijkomende gesloten plaatsen in de gemeenschapsinstellingen en meer federale detentiecentra blijkt bovendien door het beleid beantwoord te worden. In België zal de gesloten capaciteit voor jongens op minder dan tien jaar tijd van pakweg 100 tot ongeveer 450 plaatsen stijgen. De noodzaak voor deze verveelvoudiging is op geen enkele manier wetenschappelijk aangetoond¹.

De actuele discussie rond jeugddelinquentie baadt heel sterk in een sfeer van “moral panic”. Zeker wanneer de media over jeugddelinquentie rapporteren dan is de paniek meestal niet ver weg. De Kinderrechtencoalitie illustreerde dit heel mooi in haar laatste Kinderrechtenforum rond beeldvorming over kinderen en jongeren².

De Morgen – voorpagina

Leeftijd minderjarige delinquenten daalt, misdrijven worden steeds ernstiger

De nieuwe jeugdcrimineel: 14, Antwerps, gewelddadig

De Morgen, p. 8

Antwerpse delinquenten steeds jonger en driester

De Standaard, p. 2

Criminaliteit in Antwerpen verjongt

Meer dan de helft van de handtassendieven in Antwerpen is minderjarig.

Velen zijn niet ouder dan 13. Eén op de drie gewapende diefstallen

gebeurt door een 15- of 16-jarige, vaak met een mes.

De Standaard, p. 6

Jeugdcriminaliteit is van alle tijden

Op het colloquium over jeugddelinquentie, gisteren in Brussel, benadrukten

de sprekers dat er geen reden tot paniek is.

Gazet van Antwerpen – voorpagina

Jeugdmisdrijven: 68% zonder gevolg

Wat was er gebeurd? Op 23 en 24 maart 2009 organiseerde minister van Justitie Declerck een congres over jeugddelinquentie. Op het congres presenteerde het Nationaal Instituut voor Criminologie en Criminalistiek (NICC) de onderzoeksresultaten van hun studie naar jeugddelinquentie. Het NICC kwam tot de volgende conclusie:

“Nationaal gezien is de criminaliteit van minderjarigen de voorbije 40 jaar niet gestegen. De leeftijd van de criminele boefjes daalt de jongste jaren ook niet. Van alle misdrijven die de Belgische jeugdparketten binnenkrijgen, wordt 68% geseponneerd en 24% naar de jeugdrechter gestuurd. Antwerpen is echt een buitenbeentje in de aanpak van criminele jongeren, wiens criminaliteit ook anders evolueert. De Antwerpse jeugdrechters sturen – verhoudingsgewijs – twee keer zoveel minderjarige boefjes naar gesloten centra als de andere Vlaamse jeugdrechtbanken. En Antwerpen zendt bijna vijf keer zoveel minderjarigen naar Everberg als het nationale gemiddelde: 47 per 10.000 Antwerpse minderjarigen tussen 14 en 18 jaar komen in Everberg terecht, terwijl dat slechts geldt voor 11 van alle Belgische jongeren en voor 32 van de Brusselse.”

Heeft Thompson gelijk wanneer hij dit soort reactie als “moral panic” omschrijft? Tenslotte omvatten deze discours de 5 kenmerken van “moral panic”:

- 1) Het gaat inderdaad om een soort kruistocht die gedurende een bepaalde tijd aangehouden wordt.
- 2) Het is het gevolg van een vermeende acute breuk in de sociale orde.
- 3) De geformuleerde morele richtlijnen zijn allesbehalve transparant.
- 4) Enkele politici en sommige media nemen het voortouw in de kruistocht en geven hierbij de indruk de dreiging de kop te kunnen indrukken.
- 5) En de morele campagne laat de ware oorzaken van de breuk in de sociale orde ongemoeid³.

1. J. PUT en S. PLEYSIER, “Jongeren opsluiten is een bliksemalleider”, *Alert* 2010, 36 (1), 70-71.

2. KINDERRECHTENCOALITIE, *Kinderrechtenforum 6, Beeldvorming over kinderen en jongeren*, Gent, Druk in de Weer, 2009, 8.

3. K. THOMPSON, *Moral panics*, Londen, Routledge, 1998.

II. EEN KORTE HISTORIEK MET DUIDELIJKE SPANNINGSVELDEN

Is de roep om een harde aanpak van jeugddelinquentie nieuw? Helemaal niet. In de maatschappelijke en politieke discussies van vroeger en nu blijkt telkens opnieuw hetzelfde spanningsveld op te duiden: “Kijken we naar ‘problematische’ kinderen en jongeren als kinderen die verantwoordelijk zijn voor hun eigen ‘problematisch’ gedrag en dus mini-volwassen criminelen zijn? Of kijken we naar hen als kinderen in gevaar en laten we ruimte voor opvoeding en nieuwe kansen?”

Tot begin 19de eeuw had in België de eerste visie de bovenhand. Minderjarige delinquenten werden samen met volwassenen opgesloten. Vanaf 1844 begon de Belgische overheid zich uitdrukkelijker over het vraagstuk rond de opsluiting van minderjarige delinquenten te buigen. In 1844 opende evenwel de jeugdgevangenis van Saint-Hubert haar deuren. Deze jongensgevangenis werd opgericht uit onvrede met de opsluiting van minderjarigen in dezelfde gevangenschappen als volwassenen. Het besef groeide dat het gevangeniswezen aan verandering toe was. Saint-Hubert was geïnspireerd op de Franse landbouwkolonie Mettray, die in 1840 door de rechter en pedagoog Frédéric-Auguste Demetz (1796-1873) werd opgericht. Deze instelling richtte zich op criminele en gevaarlijke kinderen die een gebrek aan discipline vertoonden en bijgevolg heropgevoed moesten worden. “Het ging om jonge gedetineerden, maar niet meer verder voorbestemd voor de klassieke gevangenis. Zij hadden recht op een opvoeding die nauwer aansloot bij de familiesfeer, en dat gebeurde het best in een agrarisch milieu waar de ervaring van de landbouwkolonies nog samenwerkte.”⁴ De vijf- of zeshonderd jongeren die in de kolonie Mettray verbleven, werden opgedeeld in verschillende families, met daarbij een “chef de famille”. Dit familiale aspect vormde een belangrijke pijler in de landbouwkolonie. Elke “familie” kreeg een paviljoen waarin samen geleefd en gewerkt werd. Van de jongens werd verwacht dat zij op het platteland werkten.

In België was de strafinrichting in Saint-Hubert al snel overbevolkt ten gevolge van de crisis op het eind van de jaren 1840. Na de oprichting van een gesticht voor meisjes in Luik (1848) werden nieuwe initiatieven uit de grond gestampt. Op 8 maart 1849 richtte Edouard

Ducpétiaux (1804-1868) de eerste “hervormingsschool” te Ruiselede op. Na drie jaar, op 28 maart 1852, kwam er ook een hervormingsschool voor meisjes in Beernem⁵. Deze twee landbouwkolonies – ze werden door sommigen het “Belgische Mettray” genoemd – hadden een capaciteit van 500 jongens in Ruiselede en 300 meisjes in Beernem⁶. Het streven van Ducpétiaux bestond erin om deze jongeren hun ganse opvoeding te laten overdoen, en dit door hen af te zonderen in de heropvoedingsschool. Omdat die volledige heropvoeding een proces van lange adem was, legde de rechter al gauw lange straftermijnen op. De penitentiaire instellingen kregen zo een dubbele functie: zij waren enerzijds een correctiehuis en anderzijds een “maison d’éducation”. “Het is dus een instelling met een gemengde opdracht: la punition et l’amendement.”⁷

Typerend voor het veranderend maatschappelijk en politiek discours dat zich in de tweede helft van de 19de eeuw ten aanzien van minderjarige delinquenten ontwikkelt, was een steeds manifester wordende pedagogiseringsbeweging ten aanzien van problematische kinderen en jongeren⁸. Er kwam een steeds grotere klemtoon op opvoeding en heropvoeding te liggen, wat de vroegere gevangenschappen tot scholen maakte en de gevangenen tot leerlingen. In België bijvoorbeeld werden “l’enfant moralement abandonné” (het moreel verwaarloosde kind) en “l’enfant martyr” (de kleine martelaar) gangbare begrippen⁹. Deze nieuwe terminologie wees op een belangrijke verschuiving: kinderen en jongeren worden niet meer louter als potentiële delinquenten gezien, maar ook als kinderen in gevaar. De toenemende aandacht voor deze risicokinderen uitte zich binnen drie afzonderlijke ruimtes die weliswaar via verschillende netwerken met elkaar verbonden zijn: (1) de filantropische genootschappen, (2) de juridische en strafrechtelijke instellingen en (3) de medische wereld (die zich iets later dan de eerste twee manifesteerde)¹⁰. De verschuiving in aandacht werd mooi geïllustreerd in de zich snel wijzigende benamingen van de verschillende instellingen. De instelling in Sint-Hubert bijvoorbeeld heette van 1844 tot 1867 “maison pénitentiaire pour jeunes délinquants”. In 1867 werd dit “maison pénitentiaire et de réforme”, om in 1890 de verwijzing naar het penitentiaire helemaal op te geven door zich als “maison de bienfaisance” te presenteren¹¹.

4. R. VANLANDSCHOOT, *Sluit ze op... jongeren in de criminaliteit. 1400 tot nu*, Leuven, Davidsfonds, 2008, 168.

5. M. DELANGE, “De institutionele geschiedenis van G.B.J. ‘De Zande’. Van de stichting in 1849 tot 1965” in G.B.J. DE ZANDE (eds.), *Wreek geen quaedt, maer dwing tot goed: Het Sint-Pietersveld, kruispunt van historische en maatschappelijke ontwikkelingen in Vlaanderen*, Tiel, Roede van Tiel, 1999, 73-98.

6. J. CHRISTIAENS, *De geboorte van de jeugddelinquent (België, 1830-1930)*, Brussel, VUBPress, 1999.

7. R. VANLANDSCHOOT, *Sluit ze op... jongeren in de criminaliteit. 1400 tot nu*, Leuven, Davidsfonds, 2008, 166.

8. J. CHRISTIAENS, *De geboorte van de jeugddelinquent (België, 1830-1930)*, Brussel, VUBPress, 1999; M. DEPAEPE, F. SIMON en A. VAN GORP, *Paradoxen van Pedagogisering. Handboek Pedagogische Historiografie*, Leuven, Acco, 2005.

9. M.S. DUPONT-BOUCHAT, “Les origines de la protection de l’enfance en Belgique (1830-1914)” in G. MASUY-STROOBANT en P.C. HUMBLET, *Mères et Nourrissons. De la bienfaisance à la protection médico-sociale (1830-1945)*, Brussel, 2004, 13-40; C. STEVERLYNCK, *Kleine martelaars. Een historisch document over misbruikte kinderen, kindermishandeling, incest en prostitutie*, Antwerpen, 1997.

10. DUPONT-BOUCHAT, *Les origines de la protection*.

11. J. CHRISTIAENS, *De geboorte van de jeugddelinquent (België, 1830-1930)*, Brussel, VUBPress, 1999.

Samen met een sterke pedagogisering kregen we in dezelfde periode ook een opmerkelijke verwetenschappelijking van de studie van het fenomeen van de problematische jongere. Dit hing heel duidelijk samen met het gewijzigde perspectief op de minderjarige delinquent. Minderjarigen beneden de leeftijd van 16 jaar werden niet in staat geacht uit vrije wil te handelen of de gevolgen van delinquent gedrag in te schatten. Verklarende factoren werden voortaan gezocht in de slechte leefomstandigheden van jongeren, of in hun temperament¹².

Wetenschappen zoals de ontwikkelingspsychologie en de criminologie die de observatie van de “niet-aangepaste” jongere tot hun object van studie maken, kennen hier hun ontstaan¹³. Het observeren en begeleiden van de delinquentie jongere kende in België een grote doorbraak in 1913 op het ogenblik dat de jeugdinstelling in Mol tot een observatiecentrum omgevormd werd. Dit observatiecentrum zou snel uitgroeien tot het voorbeeld van een observatiecentrum in Europa. Het observatiecentrum in Mol was enkel bestemd voor jongens. In de loop van WO I zou een vergelijkbaar centrum (Saint-Servais) voor meisjes in Namen worden opgericht. De observatie van delinquentie jongeren diende daarbij een dubbel doel. In eerste instantie was zij bedoeld als oriëntatie-instrument om de ideale behandelingsmethode te bepalen. Vrij snel zou de methodiek ook gehanteerd worden als middel bij het begeleiden van reeds geplaatste jongeren. Vanaf 1920 zou ongeveer een derde van de jongeren die voor de jeugdrechtbank diende te verschijnen, met het observatiecentrum van Mol kennismaken.

III. ZELFDE SPANNINGSVELDEN IN DE HEDENDAAGSE RETORIEK

Deze korte historiek maakt duidelijk hoe spanningsvelden uit het verleden ook vandaag nog een grote actualiteitswaarde hebben.

Het spanningsveld “jongere-volwassene” manifesteert zich heel duidelijk in de discussie over de “nieuwe” uithandengeving en de daaruit voortkomende bouw van nieuwe federale detentiecentra. Deze centra komen in de plaats van gevangencellen voor volwassenen en dat is een goede zaak. Ondanks allerlei internationale verplichtingen kwam de groep “uit handen gegeven” jongeren vroeger terecht in de klassieke gevangenissen met volwassen gedetineerden. “Deze aanpak had als nadeel dat ze meer bij- dan afleerden over de ‘criminele wetenschap’.”¹⁴ Theoretisch gezien kan het als een vooruitgang worden beschouwd dat deze jongeren nu een

gespecialiseerde instelling krijgen voor zover de sociaal-pedagogische omkadering van de instelling beter ontwikkeld is dan in de gevangenissen. De praktijk laat een ander plaatje zien. De gevangenis waar de ‘uit handen gegeven jongeren’ nu verblijven was eerst een gevangenis voor volwassenen en daarna – tot voor kort – een gevangensmuseum. De infrastructuur van de gevangenis schiet duidelijk tekort om een degelijke sociaal-pedagogische omkadering uit te bouwen en tegemoet te komen aan de rechten van jongeren. Daarnaast blijft de “uithandengeving” in conflict met het Kinderrechtenverdrag.

Daarnaast blijft het spanningsveld tussen een roep om repressieve maatregelen enerzijds en de vraag naar (nog) meer aandacht voor maatregelen waarin opvoeding, integratie en socialisatie vooropstaan anderzijds heel wat betrokkenen beroeren. We zien ook hier hoe pogingen vanuit het beleid om meer aandacht te besteden aan vernieuwende methodieken en in een grotere differentiatie te voorzien in aanbod en pedagogische begeleiding ondergesneeuwd raken ten voordele van pleidooien voor een “zero tolerance”-beleid en voorstellen om jonge delinquenten herop te voeden in een strak militair kader. Of zoals het Perspectiefplan van 2009 het stelt: “Gesloten opvang” mag het eindstation niet zijn. Het moet het begin van een geïndividualiseerd pedagogisch en therapeutisch traject zijn dat bijdraagt tot het verhogen van de kansen op re-integratie in de maatschappij.”¹⁵

IV. VRAAG OM BIJSTURING VAN DE HUIDIGE RETORIEK

Gegeven deze situatie, wil het Kinderrechtencommissariaat vandaag blijvend aandacht vragen voor:

- 1) de richtlijnen van het Kinderrechtenverdrag die heel duidelijk stellen dat het opsluiten van jongeren slechts als ultieme remedie mag worden gebruikt en dat gedetineerde jongeren recht hebben op een aan hun leeftijd aangepast regime;
- 2) het blijvend investeren in de zoektocht naar alternatieve maatregelen voor plaatsing in de vorm van intensieve, herstelgerichte en contextuele interventies;
- 3) processen van culpabilisering en decontextualisering waarbij maatschappelijke problemen verengd worden tot pedagogische problemen, die op hun beurt steeds vaker tot een individueel probleem gereduceerd worden;
- 4) het betrekken van de expertise van zowel professionals als onderzoekers bij de uitbouw van een langetermijnvisie op de aanpak van jeugddelinquentie;

12. B. DE SMET, *Jeugdbeschermingsrecht in hoofdlijnen*, Antwerpen, Intersentia, 2010.

13. M. DE KOSTER, “Tot maat van het recht. De vroege ontwikkeling van de wetenschap van het ontspoorde en criminele kind in het Centrale Observatiegesticht in Mol (1913-1941)” in N. BAKKER, S. BRASTER, M. RIETVELD-VAN WINGERDEN en A. VAN GORP (red.), *Jaarboek voor de Geschiedenis van Opvoeding en Onderwijs*, Assen, Van Gorcum, 2007.

14. J. PUT en S. PLEYSIER, “Jongeren opsluiten is een bliksemafleider”, *Alert* 2010, 36 (1), p. 70.

15. Perspectiefplan 2009, p. 91.

- 5) de instroom in de gesloten instellingen en de nood aan een meer gedifferentieerd hulpaanbod;
- 6) de vaak al te ongenueanceerde berichtgeving over en beeldvorming van jeugddelinquentie;
- 7) het maatschappelijk debat over het opsluiten van jongeren;
- 8) de uitbouw van duidelijke rechtswaarborgen voor minderjarigen in detentie.

Samen met de spectaculaire uitbreiding van de gesloten opvang neemt immers de variatie aan rechtswaarborgen in die gesloten opvang toe. Zit een jongen in de gemeenschapsinstelling, dan kan hij amper op specifieke formele rechtswaarborgen rekenen. Een jongen in Everberg beschikt over wat meer formele rechtswaarborgen. Een “uit handen gegeven” jongere kan beroep doen op de Basiswet Interne Rechtspositie Gedetineerde (zie artikel Marjan Rom).

Ook het bevoegdheidskluwen wordt steeds groter. De “uit handen gegeven” jongere valt onder de federale bevoegdheid. Jongens in Everberg vallen onder de Vlaamse en de federale overheid en jongeren in de gemeenschapsinstellingen vallen enkel onder de Vlaamse bevoegdheid.

Om meer zicht te krijgen op de rechtspositie van jongeren in detentie deed het Kinderrechtencommissariaat

beroep op prof. Johan Put (K.U.Leuven). Samen met zijn medewerkers bracht hij de (inter)nationale regelgeving ter zake in kaart. Daarnaast had het Kinderrechtencommissariaat gesprekken met de directie van de gemeenschapsinstellingen en van het federaal detentiecentrum te Everberg en met jongeren in detentie. Tijdens die gesprekken stond de praktische vertaling van de rechten van jongeren in detentie centraal. Het dossier “Binnen(ste) Buiten Rechtswaarborgen voor minderjarigen in detentie” bundelt de (inter)nationale regelgeving en de beleving van jongeren.

Los van de detentiecontext pleit het Kinderrechtencommissariaat in het dossier voor een sterke rechtspositie voor minderjarigen in detentie. Ongeacht de instelling moet elke jongere op één uur buitenlucht per dag kunnen rekenen. Het telefonisch contact met de thuiscontext mag niet voorwaardelijk zijn. Elke instelling die jongeren van hun vrijheid berooft, moet op regelmatige basis geïnspecteerd worden en elke jongere moet opgelegde sanctiemaatregelen bij een externe commissie kunnen betwisten.

Jongeren in detentie zijn onzichtbaar voor de samenleving. Een degelijke opening voor en naar die samenleving dringt zich op.